

## ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНВЕСТИЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ БАНКІВ У КОНТЕКСТІ ЗАЛУЧЕННЯ ЗАОЩАДЖЕНЬ НАСЕЛЕННЯ

*У статті визначено особливості формування інвестиційного потенціалу банків у контексті залучення заощаджень населення; сформульовані напрями у стратегії використання інвестиційного потенціалу заощаджень населення; запропоновано шляхи зміцнення гарантійної складової механізму залучення заощаджень населення.*

*In article features of formation of investment potential of banks in a context of attraction of savings of the population are defined; directions in strategy of use of investment potential of savings of the population are formulated; ways of strengthening of a guarantee component of the mechanism of attraction of savings of the population are offered.*

*Ключові слова: заощадження населення, економічне зростання, процентна ставка, фактори та мотиви заощаджень, система страхування заощаджень населення.*

### ВСТУП

Комерційний статус українських банків початково визначає домінують залучених ресурсів і короткотерміновий характер більшої її частини. Аналіз структури ресурсів комерційних банків України з початку їх становлення і до сьогодні свідчить, що кризова ситуація в українській економіці визначила орієнтацію банків на операції переважно з коштами короткотермінового характеру і відповідно зниження ресурсного потенціалу інвестиційної діяльності.

Перспектива інвестиційної діяльності банків в Україні, безперечно, пов'язана із залученням заощаджень населення. Але на практиці й в сучасних економічних дослідженнях проблеми формування довготермінових банківських ресурсів щодо залучення заощаджень населення, тенденції та механізми цього процесу, як правило, відокремлені.

### ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Мета статті — визначити реальний інвестиційний потенціал заощаджень населення, механізми і напрями використання комерційними банками заощаджень як інвестиційного ресурсу, а також можливі заходи забезпечення захисту заощаджень у межах діяльності банківських структур.

### РЕЗУЛЬТАТИ

Актуальність проблеми збільшення інвестиційного потенціалу комерційних банків за рахунок залучення заощаджень населення визначається функціональною роллю заощаджень інвестиційного ресурсу. Формування умов для активізації заощаджень громадян і можливості використання їх в інвестиційному процесі безпосередньо пов'язане з ходом реформування української економіки. Тому для оцінки тенденції формування збережень населення і збільшення на цій основі інвестиційного по-

тенціалу банківського сектора першочерговим є аналіз впливу на процес заощаджень сучасного курсу грошово-кредитної політики, умов і чинників впливу на заощадження, напрямів інтенсивного використання заощаджень населення для забезпечення економічного зростання.

Заощадження громадян в умовах державної монополії фінансово-грошової системи традиційно використовувались як основний інвестиційний ресурс. В умовах переходу до ринкової економіки та лібералізації фінансових і кредитно-грошових відносин у процесах формування, розміщення і використання заощаджень громадян відбулися певні зміни. Однак суть заощаджень як джерела інвестиційних ресурсів не тільки не змінилася, а й набула особливої актуальності на фоні інвестиційної кризи в економіці та скорочення централізованих капітальних вкладень.

Як важливий ресурс економічного зростання джерела інвестування і кредитування економіки заощадження громадян жорстко субпідрядні у процесі свого формування рівню доходів населення та структурним змінам споживання і витрат. Вони залежать також і від розвитку інституційної бази фінансового ринку та конкретного ринку заощаджень. Не меншою мірою розвиток ринку заощаджень залежить від ступеня захищеності заощаджень і фінансово-податкової та грошово-кредитної політики, яку проводить держава.

Розвиток ринкових відносин в Україні і поява різноманітних інститутів фінансового ринку — комерційних банків, бірж, страхових, інвестиційних компаній, пенсійних та інших фондів у поєднанні з лібералізацією валютно-грошових відносин — повністю відкрили можливість вибору населенням форм збережень і капіталізації певної частини їх доходів. За умов підвищення конкуренції на ринку заощаджень особливого значення в процесі формування інвестиційної стратегії комерційних банків набувають:

— по-перше, визначення механізму утворення заощаджень населення за сучасних умов підвищеної нестабільності діяльності як самих інститутів фінансового ринку, так і фінансового стану в цілому по країні;

— по-друге, виявлення та врахування у банківській діяльності змін у мотивах утворення заощаджень з приводу трансформаційних змін в українській економіці;

— по-третє, визначення відмінностей між організованими формами заощаджень і неорганізованими, а також надання населенням переваг тій чи іншій формі заощаджень, залежно від умов і форм залучення грошових коштів банками.

Можливість залучення заощаджень населення в інвестиційний процес значною мірою пов'язана з формою заощаджень, яка складається залежно від впливу сучасних соціально-економічних умов. Банківська практика роботи з вкладниками свідчить, що клієнти поділяються на дві категорії: перша надає перевагу високим ставкам, друга — високій якості обслуговування, навіть якщо відсоткові ставки відносно невеликі. Вкладники, які намагаються отримати якомога більший прибуток, цікавлять банки меншою мірою. Як правило, такі клієнти дуже часто змінюють банки і вкладають кошти переважно на короткі терміни, тоді як банківські установи зацікавлені в тому, щоб по можливості "прив'язати" до себе клієнта надовго.

Основна маса вкладників все ж орієнтується не на відсотки, а на якість обслуговування, тим самим змушуючи банки пропонувати щораз нові й нові банківські продукти.

За останній час найпопулярнішими вкладками серед клієнтів банків є ті, які дають змогу клієнту поповнювати свої збереження протягом періоду дії договору, і ті, що дозволяють щомісячно отримувати проценти. Отже, нагромаджувальні вклади дають можливість клієнтам поповнювати свої збереження або, навпаки, знімати частину грошей протягом дії депозитного договору, тобто клієнти мають можливість самі управляти своїми збереженнями. Хоча така практика і не завжди вигідна банку, бо зростають витрати на обслуговування вкладників, а, крім цього, може незначно зменшитись ресурсна база банківської установи. Але можливість управляти своїм вкладом — безперечна перевага для клієнтів. Другий, не менш цікавий вид вкладу, передбачає щомісячну виплату процентів. Цей вклад вигідний насамперед клієнтам, які живуть за рахунок процентів. Перевага вкладів зі щомісячним нарахуванням процентів у тому, що сума нарахованих процентів включається до загального розміру вкладу, в результаті чого реальна процентна ставка вища від тієї, що декларується при заключенні депозитного договору.

Змінилися пріоритети клієнтів стосовно термінів розміщення депозитів. Зараз на ринку вкладів переважають дві тенденції. Перша — чим більший розмір вкладу, тим на більший термін він розміщується у банку, тоді як незначні кошти вкладаються в основному на короткі періоди. Друга тенденція полягає у тому, що багато вкладників, які вперше вирішили довірити банку свої кошти, спочатку укладають депозитні договори на невеликі терміни, а після їх завершення знову кладуть гроші в банк на довший період.

Але вклади на триваліший період поки не мають масового характеру. Ряд банків пропонує своїм клієнтам довготермінові вклади на 3, 5, а також 16 років. Ці види депозитів не передбачають будь-яких обмежень щодо поповнення збережень. Проте у загальній структурі залучених коштів населення дані вклади становлять близько 3 %.

На ринку депозитних вкладів банки намагались урізноманітнити "продуктовий ряд" за рахунок синтезу зразу декількох послуг, наприклад, надання страховки або пластикової картки. Але це не викликало певного ажіотажу серед клієнтів. На нашу думку, зараз немає особливої необхідності пропонувати клієнтам застрахувати вклад. Імідж банків значно вищий за страхові компанії. І, як показує практика, послуга зі страхування пропонується переважно тими банківськими установами, котрі тільки виходять на ринок вкладів населення чи у випадку проведення рекламних акцій.

Депозити населення є ознакою зростання довіри до кредитно-грошової політики, що проводиться урядом.

Складність і висока соціальна напруга проблеми використання заощаджень населення як ресурсної бази банківських установ вимагає постійного коригування фінансової політики і законодавчо-правового забезпечення стосовно дотримання інтересів громадян в інвестуванні своїх доходів в економіку. Окрім того, щоб збільшити привабливість організованих форм заощаджень у національній валюті, не можна обійтись без системи гарантій. З цього приводу доцільно здійснити наступні дії.

1. Створити і переорієнтувати діючі інвестиційні фонди (включаючи пенсійні, страхові та ін.) на широке залучення доходів у сферу нагромаджень під чітко визначені майнові гарантії держави з одночасним формуванням інституційної законодавчо-правової бази, на основі якої можна застосовувати попереджувальні заходи.

2. Ввести одночасно зі здійсненням політики зупинки співвідношення рівня курсу гривні до долара режим послідовного стимулювання трансформації валютних заощаджень у гривнях на основі створення системи віддавання переваг формам заощаджень грошей для своїх громадян. Така система повинна включати організацію діяльності різного роду фондів і компаній, банків та небанківських структур, базуватися на чіткій правовій основі і мати централізовану службу регулювання. До основних структурних ланок ощадної системи можна віднести діючі та новостворені страхові фонди з гарантією держави, спеціальні пенсійні й інвестиційні фонди, а також житлово-будівельні компанії та інші структури, що забезпечують капіталізацію доходів населення.

Спектр діяльності НБУ у сфері захисту банківських вкладів включає на даний час ліцензування банківських операцій, контроль за дотриманням банками економічних нормативів, що обмежують ризики у їхніх операціях, збір та аналіз звітності комерційних банків, щоб не допустити до банківської діяльності слабких у фінансовому сенсі або недобросовісних комерційних структур, котрі могли б використати операції банку у протиправних чи небезпечних для вкладників і кредиторів цілях. Але всі ці заходи не забезпечують реального захисту вкладів — виконання зобов'язань комерційних банків перед вкладниками, повернення накопичених сум

на рахунках банків. Зняття з НБУ матеріальної відповідальності щодо невиконання зобов'язань комерційними банками перед вкладниками зводить весь спектр до нульового результату.

Варто зазначити, що в умовах перехідного періоду до ринку держава повинна нести відповідальність за діяльність як комерційних банків, так і інших фінансових структур, котрі працюють з коштами населення. У подальшому в міру стабілізації економіки в цілому і банківської системи зокрема доцільно створити спеціальний орган з чітким правовим статусом, що відповідає Федеральній корпорації депозитів у США, для гарантування збереження вкладів населення у банках.

НБУ вважає сьогодні своїм головним завданням у процесі нагляду за комерційними банками не застосування до них санкцій, а аналіз причин виявлених порушень, своєчасне визначення шляхів подолання фінансових труднощів банків шляхом проведення персональної роботи з кожним банком, в діяльності якого були виявлені проблеми, що створювали пряму або потенційну небезпеку для вкладників і кредиторів банку.

Не зменшуючи важливості превентивних заходів, вважаємо, що цього недостатньо для забезпечення збереження та ефективного використання заощаджень населення. На думку НБУ, фінансовий стан багатьох українських банків є доволі складним і подальше зростання числа неплатоспроможних банків є дуже небезпечним. За цих умов одним з пріоритетних завдань є вироблення механізму, який би чітко визначав, хто несе матеріальну відповідальність за залучені кошти населення. Мають бути законодавчо визначені конкретні особи, органи, зобов'язані за будь-яких обставин відшкодувати втрати вкладникам. Частина відповідальності по зобов'язаннях фінансових структур, до складу засновників яких входять державні структури, може і повинна нести держава в особі НБУ або спеціально уповноваженого органу.

Поки детальний механізм не розроблено, було б доцільно для стимулювання здійснення НБУ своїх контролюючих функцій рекомендувати коригування цієї частини банківського законодавства, де вказано, що НБУ не відповідає зобов'язанням комерційних банків. На нашу думку, певну частку відповідальності можна покласти на плечі НБУ у випадку, коли комерційний банк виявився нездатним виконати зобов'язання в результаті недотримання ним правил і нормативів, що перебували в полі зору контрольних функцій НБУ.

Сьогодні, у зв'язку з відсутністю в Україні розвинутої системи страхування депозитів, довіру вкладників і захист їх від втрат забезпечує певною мірою власний капітал банку, котрий фактично є єдиним реальним джерелом компенсації втрат вкладників банку. Власний капітал може розглядатися як резерв ресурсів, що дають змогу банку зберегти платоспроможність.

Відповідальність повинна розподілятися на основі критерію дохідності. Із сукупних доходів банку виплачуються доходи кредиторам (вкладникам) у вигляді процентів з їх вкладів, депозитів, проводиться плата за кредитні ресурси і т. д. Це означає, що в сукупних доходах банку є доходи його кредиторів (вкладників). Чистий же дохід банку визначається після здійснення виплат за доходами вкладників. Таким чином, усі сукупні доходи, отримані банком, розподіляються на безпосередні

банківські доходи і доходи його кредиторів (вкладників).

Співвідношення доходів банку і доходів кредиторів (вкладників) від банківських операцій об'єктивно визначають ту пропорцію, у якій ризики діляться між ними. Відповідно в такій же пропорції і розподіляється відповідальність між банком і його кредиторами. Звідси випливає, що норматив достатності власного капіталу банку для покриття зважених ризиків у активних операціях визначається питомою вагою безпосередньо банківських доходів у загальній сумі доходів банку і доходів його кредиторів (вкладників) від банківських операцій.

Гарантією за вкладами громадян є високий рівень ліквідності банку, що досягається, по-перше, наявністю ліквідних ресурсів, які є на бездохідних банківських рахунках; по-друге, можливістю банку запозичити грошові кошти на короткі терміни з тим, щоб виконати зобов'язання за раніше залученими депозитами; по-третє, наявним високоліквідним портфелем активів, що здатні приносити дохід. У сучасних умовах для досягнення ліквідності банку більше переваг надають другому і третьому способам, бо в таких випадках весь обсяг ефективних банківських ресурсів залучається в оборот (у прибуткові активні операції), що вигідно для банку. З другого боку, це може негативно позначитись на кредиторах банку (вкладниках), які можуть постраждати через невиплату їм грошових коштів через високий ризик у діяльності банку.

Вказана проблема може бути успішно розв'язана шляхом залучення в оборот ліквідних активів, котрі перебували на бездохідних рахунках як певний резерв. Якщо ймовірність вилучення цих коштів банку дорівнювала б нулю, тобто кожного операційного дня спостерігалось би перевищення надходжень над вилученням, то банку можна було б постійно функціонувати в такому режимі. Але в реальному житті банку доволі часто має місце протилежна ситуація — є періоди, коли вилучення коштів (депозитів до запитання і термінові депозити) значно перевищують їх надходження. У зв'язку з цим банкам варто аналізувати періодичність виникнення таких критичних днів для того, щоб у необхідний період використати ресурси грошового ринку.

Головними напрямками у стратегії використання інвестиційного потенціалу заощаджень населення є:

а) забезпечення умов зростання заощаджень населення, включаючи розробку розумної політики доходів та оподаткування;

б) розробка на законодавчо-правовій основі комплексу заходів для забезпечення гарантій вкладів населення і відповідної інституційної бази;

в) створення системи залучення заощаджень населення (довготермінових ресурсів) в інвестиційну сферу.

Стосовно першого напрямку доцільно виконати низку заходів, що стимулювали б зростання заощаджень. Конкретно до них можна віднести наступні:

1. Подолання фактично пресингового підходу до формування заощаджень фізичних осіб. Зауважимо, що такий підхід традиційний як для планово-директивного, так і для сучасного періодів управління української економіки. Змінюються лише методи втручання — від створення умов формування вимушених (уявних) заощаджень до прямого їх знецінення і конфіскації. Основ-

на відмінність останнього, перехідного, періоду лише в тому, що додатково до режиму прихованого використання заощаджень населення державними владними структурами втрати заощаджень громадян стали залежними від некерованої державою діяльності різних компаній, окремих верств і груп населення країни. З урахуванням поточної ситуації ключовим напрямом захисту заощаджень масового вкладника стає подолання переважно конфіскаційного напрямку державної фінансової політики стосовно формування грошових доходів і заощаджень населення. Мається на увазі, що рівень доходів більшості громадян пов'язаний з бюджетним фінансуванням і відповідно залежить від політики бюджетних обмежень, що проводиться, і початково виступає як фактор обмеження заощаджень. Окрім цього, можна було б звільнити від прибуткового податку ту частину доходів, котра спрямовується на вклади особами, які належать до групи з обмеженими доходами. Для решти осіб ставка прибуткового податку також може бути відкоригована відповідно до розміру частини доходів, що спрямовуються на заощадження і безпосередньо на інвестиції.

2. Розробка на законодавчій базі та введення в дію механізму стимулювання нагромаджень громадян і фірм, основу якого повинні становити гарантії держави щодо збереження нагромаджень, а також заходи, що спонукають фізичних і юридичних осіб до нагромадження. Вони включають, насамперед, здійснення процентної політики стимулювання нагромаджень, в рамках якої з урахуванням соціально-економічного стану необхідно прийняти законодавчі положення про режим встановлення процентних ставок залежно від кредитних ставок, можливостей централізованої підтримки.

Щодо другого напрямку, доцільно зробити наступні кроки у сфері зміцнення гарантій вкладів громадян.

1. Акцент у прийнятті законодавчих документів (включаючи й укази Президента) стосовно відновлення втрат вкладників робиться переважно на виробленні порядку компенсації втрат і підтриманні рівня купівельної спроможності номіналу заощаджень на момент їх знецінення. Цей підхід робить вирішення даної проблеми заздалегідь нереальним, оскільки опорною стає індексація гарантованих вкладів і наділення їх функціями платіжних засобів у момент здійснення акцій відновлення. Противники проведення акції відновлення заощаджень наводять свої аргументи, відштовхуючись від такого уявлення проблеми. Справді, сутнісний характер заощаджень визначається тенденцією нагромадження і збільшення частки минулих заощаджень щодо поточних. У цьому контексті центральним моментом відновлення заощаджень є відновлення державного боргу і режиму його ефективного обслуговування (забезпечення використання відповідного державного майна). Одним із шляхів реалізації такого механізму може бути спрямування коштів від продажу держмайна на виплату втрачених вкладів населенням.

2. Організаційно-процедурний аспект. У рамках проекту відновлення гарантованих заощаджень і прийнятого курсу на поетапне здійснення цього проекту пріоритети соціальних компонентів у відновленні вкладів сьогодні стосуються лише частини контингенту вкладників (в основному осіб старших вікових груп населен-

ня). Для вирішення цієї частини проблеми відновлення заощаджень необхідно позначити джерела і фінансові структури, що реалізують дану акцію.

За третім напрямом слід передбачити такі заходи стосовно залучення заощаджень населення до інвестиційного процесу:

а) здійснити комплекс регулятивних заходів НБУ з метою переорієнтації комерційних банків від операцій переважно поточного характеру до формування стійких ресурсів і підвищення схильності банків до довготермінових вкладень — інвестування капіталу;

б) відновлення нормальної структури кредитних ресурсів банківської системи в цілому, збільшення частки ліквідних активів, що пов'язано з коригуванням грошово-кредитної політики за всіма її напрямками. Коли зуміти суттєво збільшити приплив вкладів населення, банки зможуть видавати якщо не крупні, то принаймні недорогі кредити, крім того, на більш тривалі, ніж раніше, терміни. Збільшення припливу вкладів населення дасть змогу банкам кредитувати підприємства переважно за рахунок власних коштів. У результаті це суттєво збільшить дохідність таких операцій і позначиться на прибутках банківських установ.

## ВИСНОВКИ

Проведені дослідження дають підстави стверджувати, що найбільшою мірою грошові ресурси сконцентровані саме у фізичних осіб, однак рівень їх використання у сферах економіки низький. Саме тому держава повинна пам'ятати, що заощадження домашніх господарств — найважливіше джерело формування інвестицій, без яких стабільний соціально-економічний розвиток держави є неможливим. Щоб інвестиційний процес в економіці країни розвивався успішно, успішно та активно мають формуватися заощадження. Сприяння заощадженням має бути одним з пріоритетних напрямів економічної політики держави.

### Література:

1. Берегуля А.Я. Довгострокові та короткострокові ощадні мотиви населення // Науковий вісник / Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. — 2006. — № 10 (30). — С. 104—114.
2. Буркальцева Д. Заощадження населення як національний інвестиційний ресурс / Д. Буркальцева // Банківська справа. — 2007. — № 3. — С. 75—80.
3. Буряк П.Ю. Конкурентні стратегії банків в умовах фінансової глобалізації / П.Ю. Буряк, Л.Є. Альшина // Соціально-економічні дослідження в перехідний період. Мале та середнє банківництво в умовах становлення ринкової системи в Україні: Зб. наук. праць. — Львів: Ін-т регіональних досліджень НАН України, 2004. — Вип. 6. — С. 58—66.
4. Дзюблюк О. Ринок банківських послуг: теоретичні аспекти організації і стратегії розвитку в Україні // Банківська справа. — 2005. — № 3. — С. 40—52.
5. Калач Г. Заощадження населення як чинник формування інвестиційних ресурсів держави / Г. Калач // Актуальні проблеми економіки. — 2003. — № 6. — С. 13—16.

*Стаття надійшла до редакції 12.03.2012 р.*